

Ключові слова: детектив, жіночий детектив, детективний роман, герой.

Summary

In offered article we address to the one of the genres of popular literature – detective. The article is devoted to the study of the works of female writers and their female characters. The topicality and urgency of this theme is stipulated by the aroused for the last years interest in the gender issues, which has led to the rapid penetration of this topic into the study of literature.

Keywords: detective, women's detective, detective novel, hero.

УДК 821.161.2

Філоненко С. О.,
доктор філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет

“МАЛЕНЬКА САМОТНЯ ЛЮДИНА В НІЧНОМУ МІСТІ”: УРБАНІСТИКА В СТИЛІ НУАР У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДЕТЕКТИВІ

Актуальність інтермедіальних студій у сучасній гуманітаристиці спонукає уважніше придивлятися до тих явищ мистецтва слова, які перебувають на стику літератури й кінематографу. До них, без сумніву, належить нуар. Цей феномен неодноразово привертав увагу вчених – як кінознавців, так і філологів (Н. Франк, К. Горрара, Р. Борде, Е. Шаметон, Ч. Хаєм, Дж. Грінберг, Ф. Гірш, Дж. Деміко, П. Шредер, В. Парк, Дж. Вітні, М. Конард, Е. Дікос, О. Пензлер, Дж. Таттл, А. Артюх та ін.). Обговорення нуару неодмінно охоплює питання його витоків, зв'язків із масовою культурою, психоаналізом, експресіонізмом, екзистенціалізмом, мультикультуралізмом та постмодернізмом, природи цього явища, яке інтерпретується як стиль, “хвиля”, період кіноісторії, тональність та атмосфера, критична дискурсивна конструкція. На сьогодні є значна кількість прихильників як жанрового розуміння нуару (утім, труднощі викликає бажання звести все його сюжетно-тематичне розмаїття до певної “формули”), так і тлумачення явища як трансжанрового утворення, жанрового поля, жанрової амальгами. Не є чітко окресленою і сутність літературного нуару – його то звужують до однієї з формул “крутого детективу”, то поширюють на велику кількість романів із похмуро-депресивною тональністю, що виходять за рамки власне детективу чи бойовика [див. про це: 6].

Нуар – як у кіно, так і в літературі – тісно пов'язаний із **урбаністикою**. Велике місто, а точніше мегаполіс – традиційне місце дії у фільмах-нуарах. Їм властива **гіперлокалізація** – як правило, йдеться про конкретне місто: Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Сан-Франциско, Чикаго, Детройт, рідше – про неамериканські міста: Париж, Лондон, Делі, Мілан. Прив'язка до певного міста позначає назви серій романів-нуар: видавці вирізняють нуар “лос-анджелеський”, “чиказький”, “паризький”, “лондонський”, “делійський” тощо. Саме такі заголовки мають збірники урбаністичної прози американського видавництва “Akashic Books” (Бруклін) – так званої “нуарової серії” (“Noir Series”) [9].

Уже в перших студіях про нуар критики відзначили величезну роль мегаполісу [8, 47]. Брайан Макдоннелл зауважив, що в назвах стрічок часто повторюються слова **“місто”** та **“вулиця”** або конкретні їхні назви: “Темне місто”, “Місто тіней”, “Ніч і місто”, “Коли місто спить”; “Історія Фенікс-сіті”, “Порт Нью-Йорка”; “Вулиця без назви”, “Паніка на вулицях”, “Бічна вулиця”, “Оушен Драйв, 711”, “Бульвар Сансет” тощо [8, 47].

У нуарі місто постає в похмурому вигляді – як **“кам’яні джунглі”**, **“темне місто”** (Dark City), найчастіше ми бачимо його вночі. За словами Ендрю Спайсера, “іконографія фільму нуар ...включає образи темного нічного міста, його вулиць, вогких від дощу, на яких відбиваються вогні неонових вивісок” [10, 4]. Міська топографія, міський ландшафт – “cityscape” – розкривається через образи барів, нічних клубів, вокзалів, бунгало, дешевих квартир, загалом через образ міського дна, куди герой здійснює мандрівку. За блискучими й барвистими фасадами “темного міста” ховаються пороки і злочини, спричинені бажаннями, відчаєм, пожадливістю. Класичним містом нуару став **Лос-Анджелес**, через свою дефрагментованість, перенаселеність мігрантами, а також через прив’язку до Голлівуду і світу кіно як символу американської мрії. Адже ключова екзистенційна тема в нуарі – зруйноване життя героя, крах його ілюзій, і чималу роль у цьому відіграє місто, яке відчужує та ізолює людину, за словами Брайана Макдоннелла [8, 49]. Нуар стає “темним дзеркалом”, що відбиває “психогеографію міста” [7, 19].

Кілька слів – про **український нуар**. Дискусію про нього започаткував Андрій Кокотюха в статті-огляді “Антологія детективу. Український нуар”, що була оприлюднена в проєкті “Кримінальне читиво” на Інтернет-порталі “Буквоїд” у 2009 році. Письменник наголосив, що культивує стиль нуару у власній творчості. Розуміння цього феномена Андрієм Кокотюхою є близьким до його трактування кінокритиками Р. Борде, Е. Шаметоном, Е. Спайсером, П. Шредером, А. Артюх: “чорний роман” (noir) – це саме стиль, а не окремий жанр. Нуар – скоріше забарвлення, атмосфера, стилістика і відчуття” [1]. Вітчизняний письменник своїми творами мовби заповнює “білу пляму” українського письменства, де стиль нуару в силу низки причин не набув широкого розповсюдження. Тому для Андрія Кокотюхи, попри виразну орієнтацію на зарубіжні моделі масової культури, істотною є спроба сконструювати національну традицію т. зв. “раннього нуару” (“Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного, “Для сімейного вогнища” Івана Франка, “Тіні над Латорицею” Володимира Кашина), а також його сучасних версій: “Діви ночі” Юрія Винничука, “Під одним дахом зі смертю” Олександра Винокурова, “Амністія для хакера” Олексія Волкова та “Приятель небіжчика” Андрія Куркова [1].

Сучасні критики подеколи відзначають риси нуару у творах і самого Андрія Кокотюхи, і в романах Олексія Волкова та Алли Серової [див.: 4; 5]. І все ж таки, найяскравішим представником нуару в детективній і ширше – кримінальній українській прозі – залишається Андрій Кокотюха. Його романи “Повзе змія”, “Живий звук”, “Пророчиця”, “Аномальна зона”, “Чужі скелети” типологічно подібні до європейських та американських зразків як жанровими елементами (тип героя-лузера, неоднозначного в моральному сенсі, топоси міського дна, екзистенційні

мотиви втраченого часу, відчуження), так і стилістично (нічний колорит, похмурість). Це можна пояснити як персональними вподобаннями письменника, так і його значним читацьким і синефільським досвідом.

Проблему для моделювання нуару на суто українському матеріалі становить відсутність мегаполіса, подібного до Лос-Анджелеса або Нью-Йорка, який є суттєвою складовою жанру. У романі Андрія Кокотюхи **“Живий звук”** (2008) дія відбувається в Києві, його топографія доволі впізнавана: Московська площа, Совські ставки, проспект Перемоги, бульвар Шевченка, Святошин, Політехніка. Автор докладно виписує маршрути, якими рухається автівка головного героя – журналіста Ігоря Варава, завідувача відділом криміналу в газеті **“Міський тиждень”**.

Місто структуровано вертикально: у ньому є гламурний **“верх”**, світ продюсерів, зірок шоу-бізнесу, багатих підприємців, і є брудний пролетарський **“низ”**, світ повій, наркодилерів, бомжів. Символом останнього виступає Борщагівка, що в уяві героя постає Гарлемом, а Південна Борщагівка – Південним Бронксом, якщо перенести на Київ координати Нью-Йорка [2, 147]. Це **“нехороший райончик”**, куди й серед дня потикатися небезпечно. Герой потрапляє туди вночі, разом із міліцейським рейдом (ловлять бариг-наркодилерів), Південна Борщагівка освітлена **“жовтуватим світлом”** ліхтарів, її забудови – панельні будинки, будівельні майданчики – **“потворні”**: **“охоронець провів нас повз викопаний під фундамент котлован із вбитими на дні потворними палями, з яких хижо стирчала в різні боки арматура”** [2, 153].

Однак насправді між **“верхом”** і **“низом”** міста немає чіткої межі. Герою, який займався колись журналістськими розслідуваннями, відомо, що за кожним респектабельним бізнесменом у минулому тягнеться кримінальний слід. Розплутуючи загадку замаху на життя співачки Анжели Сонцевої і вбивства її продюсера, Ігор Варава учергове переконується у зв'язках шоу-бізнесу з наркобізнесом. Анонсований гастрольний тур поп-діви нічними клубами України насправді мусить збільшити продаж наркотичних пігулок відвідувачами концертів.

Ведучи приватне слідство з власної ініціативи, журналіст-одиначка опускається все нижче в нижче рівнями міського дна. Дія починається на презентації в гламурному нічному клубі, далі бачимо апартаменти успішного продюсера, знаходимось біля престижної лікарні у Феофанії. Згодом перед нами, наче в калейдоскопі, проносяться вокзали, підземні переходи, дешеві фаст-фуди, базарчики біля станцій метро. Ігор потрапляє в камеру тортур, де його катують міліціонери, а у фіналі опиняється в підземному бетонному бункері, де панує влада кримінального авторитета Каракая.

Відповідно до жанрових конвенцій нуару, герой-слідчий стає жертвою, наражається на небезпеки, отримує попередження, є об'єктом насильства (недаремно один з епіграфів до роману – **“Є люди, яким на роду написано бути жертвами”** (Жорж Сіменон) [2, 3]). Отже, Ігор Варава є лузером у тому сенсі, що він здатний розв'язати таємницю вбивства і підміни людини, але не має влади і можливостей вивести злочинців на чисту воду й добитися їх покарання.

Насамкінець він продає свій талант бізнесмену Захаревичу, стаючи найманим писакою.

У романі “**Пророчиця**” (2011) нуарова тональність змішана з готикою. Як і в інших творах Андрія Кокотюхи: “Темна вода”, “Легенда про Безголового”, “Аномальна зона”, “Таємне джерело” – автор містифікує читача буцімто втручаннями надприродної сили, що їх слідчий-логік змушений пояснити раціонально (формула “Собаки Баскервілів”). Таємнича пророчиця Олена провіщає смерть підприємцю Коваленку, якого згодом убивають. У романі наявна алюзія на “Конотопську відьму” Григорія Квітки-Основ’яненка, позаяк дія відбувається в Конотопі і йдеться про жінку, нібито наділену екстрасенсорними здібностями.

Сищик Сергій Горілий посідає маргінальне становище між світом правоохоронців і криміналу: він колишній мент і колишній зек, якого посадили на чотири роки за корупцію після Помаранчевої революції. За розслідування він береться спочатку, щоб допомогти другові – міліціонеру Андрію Шполі, а після його загибелі – на прохання банкіра Нікітина. Конотоп, звісно, не є мегаполісом – це невелике й сонне периферійне місто. Утім, сліди злочинів, які мотивують дію, тягнуться до української столиці, до “вельможних підсвинків”, “мажорів”, які колись невдало “погуляли” у провінції, згвалтувавши дівчину, що поставило під загрозу політичну кар’єру одного з батьків. Як у класичних нуарах, убивства мають в основі сексуальні та політичні мотиви.

Місто Конотоп структуровано в романі не вертикально, а радіально. На околицях – спальні райони, занурені в летаргійний сон [3, 67], у центрі ж вирує нічне життя: сяють вогнями дешеві клуби, гральні автомати, міні-борделі, апартаменти повій, процвітає торгівля наркотиками: “Тут усі між собою пов’язані тотальною причетністю до дрібного, середнього чи великого криміналу” [3, 68]. Автор користується властиво нуаровими прийомами освітлення: Конотоп постійно огортає пелена туману й темряви, яку прорізають жовті фари маршруток, сіється дрібний дощ [3, 49; 3, 69].

Поворотні моменти сюжету пов’язані з двома міськими топосами. По-перше, це **камера попереднього ув’язнення**, напхана різноманітним людом: алкоголіками, дрібними злодюжками, наркодилерами, повіями, бомбами. Сергій Горілий потрапляє туди, вступивши в конфлікт з ментами. Його виручають друг Андрій Шпола і колишній колега Заболотний, попереджаючи його про можливі наслідки перебування в місті. Саме у відділі міліції сищик зустрічає майбутню жертву злочину, чоловіка, який прийшов скаржитися на зловісне пророцтво. Так відбувається сюжетна зав’язка і Горілий вступає в небезпечну гру.

Друге місце – **центральний вокзал**, описаний через запахові відчуття: там панує “...стійкий незнищений дух, зітканий із немитих тіл, дешевих парфумів, погано перетравленої їжі, нездорового дихання пошкоджених болячками легенів, одеколону “Саша” або чим там іще дезінфікують себе подорожні та наливаються привокзальні бомжі, нечищених черевиків, зопрілих шкарпеток, хлорки, вбиральні, піржків із кислих прострочених дріжджів, смажених на прогірклій, неодноразово вживаній для смаження олії, ще чогось

невизначеного, та однозначно – тваринного, шолудивого, псячого, кирзового, зовсім не свіжого” [3, 133–134]. Гнаний і принижений, у стані похмілля після “великого горілчаного марафону” [3, 128], Горілий зустрічає на вокзалі спочатку міського кримінального авторитета Волю, а згодом отримує ділову пропозицію конотопського банкіра Нікітина – розслідувати вбивство Коваленка, в якому підозрюють Момота, голову служби безпеки банку “Слобода”. Так Горілий, уже загнаний у кут, несподівано отримує можливості й додатковий мотив продовжити слідство.

Конотоп зображується в романі як **простір небезпеки**, місто загрожує герою загибеллю. Пророчиця Олеся попереджає Горілого про фатум і радить йому негайно виїхати. Шукаючи таємничого Демона, який стоїть за трьома вбивствами, сищик мусить перейти на нелегальне становище, опинитися у випадковому помешканні, де має час зосередитися й зіставити факти. Тимчасова холостяцька квартира зі стандартними меблями й порожнім холодильником – надзвичайно характерний топос ну арів. Заразом місто – це виклик для героя: чи здатний він протистояти “чортівні”, виграти в поєдинку зі впливовим супротивником і вийти переможцем, підтвердивши власну чоловічу силу й розум. Типово для нуару, сліди злочину ведуть до владних коридорів, Демоном виявляється очільник конотопської міліції, який прикриває київського патрона. Вбивства мають політичний мотив і пов’язані з великим бізнесом.

Отже, в українському кримінальному читиві урбаністика в стилі нуар дає змогу реалістично відтворити середовище злочинного світу, зрощеного зі світом бізнесу, політики, правоохоронних структур. Герой – відпочатку чужий у міській структурі, самотній і незахищений владою або системою, якій служить, апріорі приречений програвати, ставати лузером, не в змозі перетворити хаос на космос. Він змушений шукати захисту в напівкримінальних структур, зрештою, перетворюється на найманця. Однак цей нуаровий герой поразки, герой безвиході й глухого кута, ізольований та відчужений, сприймається як свого роду символ абсурду урбаністичного способу життя, що є приводом для соціально-психологічних та соціально-політичних узагальнень та критицизму.

Література

1. Кокотюха А. Антологія українського детективу. Український нуар [Електронний ресурс] / А. Кокотюха. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/criminal//2009/08/25/071807.html>.
2. Кокотюха А. Живий звук : [роман] / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2008. – 282 с.
3. Кокотюха А. Пророчиця : [роман] / А. Кокотюха. – К. : КМ Publishing, 2011. – 288 с.
4. Сучасна українська белетристика : координати “Коронації слова” : [монографія] / [за заг. ред. С. В. Підпригори]. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 174 с.
5. Філоненко С. О. Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр : [монографія] / С. О. Філоненко ; [наук. ред. Т. І. Гундорова]. – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.
6. Філоненко С. О. 100 відтінків чорного : нуар як жанр і стиль у сучасній масовій літературі / С. О. Філоненко // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : філологія : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : ФО–П Ткачук О. В., 2014. – Вип. II. – С. 24–31.
7. Conard M. T. Nietzsche and the Meaning and Definition of Noir / M. T. Conard, R. Porfirio // The Philosophy of Film Noir. – University Press of Kentucky, 2007. – P. 7–22.

8. Encyclopedia of Film Noir / G. Mayer, B. McDonnell. – Westport, Conn. : Greenwood Press, 2007. – 477 p.
9. Featured Noir Series Titles : Akashic Books [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.akashicbooks.com/subject/noir-series>.
10. Spicer A. Film Noir / A. Spicer. – London ; New York ; Toronto : Pearson Education Limited, 2002. – 250 p.

Анотація

Нуар є одним із найбільш популярних явищ масового мистецтва ХХ століття, він репрезентований кінематографічними та літературними версіями. Жанрові конвенції нуару включають образ мегаполісу як “камінних джунглів”, “темного міста”, що постає в нічному освітленні. У сучасному детективі риси нуару та неонуару представлені у творах Андрія Кокотюхи, Андрія Куркова, Олексія Волкова, Алли Серової. Романи Андрія Кокотюхи “Живий звук” та “Пророчиця” насичені міськими топосами, що формують простір небезпеки для героя, слідчого й жертви злочинного світу. Урбаністика в стилі нуар дає автору змогу реалістично відтворити кримінальне середовище, зрощеного зі світом бізнесу, політики, правоохоронних структур. Герой – відпочатку чужий у міській структурі, самотній і незахищений владою або системою, якій служить, априорі приречений ставати лузером, сприймається як символ абсурду урбаністичного способу життя.

Ключові слова: масова література, кіно, нуар, детектив, урбаністика.

Аннотация

Нуар – это одно из наиболее популярных явлений массового искусства ХХ века, он представлен кинематографическими и литературными версиями. Жанровые конвенции нуара включают образ мегаполиса как “каменных джунглей”, “темного города”, представляющего в ночном освещении. В современном детективе черты нуара и неонуара представлены в произведениях Андрея Кокотюхи, Андрея Куркова, Алексея Волкова, Аллы Серовой. Романы Андрея Кокотюхи “Живой звук” и “Пророчица” насыщены городскими топосами, которые формируют пространство опасности для героя, следователя и жертвы преступного мира. Урбаністика в стиле нуар дает автору возможность реалистически изобразить криминальную среду, сращенную с миром бизнеса, политики, правоохранительных структур. Герой – с самого начала чужой в городской структуре, одинокий и незащищенный властью или системой, которой служит, априори обречен стать лузером, воспринимается как символ абсурда урбаністического образа жизни.

Ключевые слова: массовая литература, кино, нуар, детектив, урбаністика.

Summary

Noir is one of the most popular mass phenomenon of twentieth century art, it is represented by literary and cinematic versions. Noir genre conventions include the image of the metropolis as a "concrete jungle", "Dark City", appeared in the night light. In the modern detective fiction noir and neonoir features are presented in the literary works by Andriy Kokotiukha, Andriy Kurkov, Olexij Volkov, Alla Serova. Andriy Kokotiukha's "Live Sound" and "Prophetess" are saturated with urban toposes, which form a space of danger to the hero, the investigator and the victim of the criminal world. Urbanity in noir style gives the author the opportunity to portray realistically the criminal environment, connected with the world of business, politics, law enforcement agencies. Hero - from the very beginning a stranger in the urban structure, lonely and unprotected with power or system that he serves to a priori doomed to become a loser, is perceived as a symbol of the absurdity of the urban lifestyle.

Key words: popular fiction, cinema, noir, detective fiction, urbanism.